

Psyke & Logos, 1990, 11, 153-170

KOGNITION OG GENSIDIGHED Om teori og praksis i sproglig kommunikation

Peter Harder
(Engelsk Institut, Københavns Universitet)

Artiklen behandler spørgsmålet om det praktiske grundlag (Poulsen 1980), også kaldet 'background' (Searle 1983) overfor 'kognitivt indhold', med særligt henblik på spørgsmålet om gensidig viden som forudsætning for kommunikation. Der fremlægges en opfattelse ifølge hvilken menneskelige subjekter er relateret til omverdenen på to måder, idet den fungerer både som grundlag for handling og som genstand for viden, således at det velfungerende subjekt er i stand til at samordne de to relationer: 'kunnen' aktiveres på basis af 'viden' om, at grundlaget for handlen er i orden. Der argumenteres for en opfattelse af gensidig viden, hvorefter den bundløshed, som kendetegner viden af denne karakter, hverken er harmløs (som påstået af begrebets tilhængere) eller fældende (som hævdet i relevansteorien). Det hævdes endvidere, at problemet opstår på grund af uklarhed om det kognitive (intellektuelle) indholds plads i forhold til praksis. Endelig samholdes det fremsatte synspunkt kort med positioner, hvor enten praksis eller teori gives en utilstrækkelig placering, set ud fra denne artikels position.

Indledning. Der er to niveauer i dette indlæg, et generelt og et mere specielt. Det mere specielle handler om 'gensidig viden', det som på engelsk hedder 'mutual', 'iterative' eller 'replicative knowledge'. Det mere generelle handler om forholdet mellem kognition og praksis. På begge punkter er formålet at kaste lys over det psykologiske 'sted' eller 'rum', hvor kommunikation foregår, med de intellektualistiske tendenser i kognitionsforskningen som aktuel baggrund.

Praktisk grundlag og kognitivt indhold. I 1980 redigerede Arne Poulsen og undertegnede en antologi, hvis pointe var at understrege den radikale forskel i status som lå at noget var *forudsat* eller *udgangspunkt* i forhold til at noget var *tema* eller *genstand* for en given aktivitet. Denne forskel kunne vises at ligge til grund for en række vigtige fænomener i forskellige humanistiske emneområder. Fra et sprogligt synspunkt rejser det præsuppositionsproblematikken, og i psykologien opsummerede Arne Poulsen det forudsattes status ved at tale om det *praktiske grundlag*, nemlig de antagelser som danner grundlag for vores perception og handlen: f.eks. at grunden

ikke vil give efter under os, når vi går på gaden osv.: alt det som vores 'kunnen', vores 'knowing-how' opererer med som forudsætning.

Det praktiske grundlag udgør de ni tiendedele af isbjerget, som er under horisonten. Typisk er det sådan, at vores opmærksomhed er rettet henimod en handling, som vi udfører, og dermed væk fra det praktiske grundlag, som vi bare tager givet *uden* at være os det bevidst (Sml. Searle's senere udformede begreb om 'background', Searle 1983). Dvs. at der til sondringen mellem hvad der er genstand for vores opmærksomhed og hvad der er praktisk grundlag svarer en forskel i henseende til *repræsentation*. Noget vores bevidsthed aktivt retter sig imod må man forestille sig at vi danner os et billede af, mens det praktiske grundlag blot behøver at være der, uden at vi aktivt gør os tanker om det. Som senere beskrevet i Poulsen 1982 (i 'Psyke og Logos' 1982,2), er forsøg på at gøre betydning enten til noget subjektivt eller til noget objektivt udslag af en manglende indsigt i *intersubjektivitetens* status som en meget fundamental del af vores praktiske grundlag. Dvs. at ethvert forsøg på at beskrive betydning som noget der fødes enten i et subjektivt eller objektivt rum og derefter transporteres over i et intersubjektivt og 'mere indviklet' univers er fra grunden misforstået.

I den sproglige afdeling kan præsuppositionsproblemstillingen fungere som indfaldsvinkel til en vigtig drejning i opfattelsen af sproglig betydning (cf. i denne forbindelse Winograd 1976). I det omfang sproglige meddelelser må forstås som fundamentalt præget ikke blot af den meddelelse, de skal viderebringe, men også af det udgangspunkt, som de forudsætter, kan en sætnings betydning ikke opfattes som repræsentation af et fritsvævende sagforhold, ét styk information, som man ellers har forestillet sig siden oldtiden. Den må i stedet opfattes som et middel til at *modificere* en (forudsat) informationstilstand, eller bredere som et middel til at påvirke hele modtagerens situation, *herunder* hans informationstilstand. Med et ekstremt eksempel: ordet 'nej' repræsenterer ikke et sagforhold, men er et middel til at gribe ind i situationen på en måde der ændrer modtagerens position – *herunder* hans viden.

Præsuppositioner er relevante i forhold hertil på den måde, at i det omfang en sproglig ytring har præsuppositioner (ordet 'nej' forudsætter, når det bliver sagt, en forudgående ytring, som afvises) markerer den, at den er bundet til et bestemt udgangspunkt, foruden at den modificerer dette udgangspunkt på en bestemt måde. For nu at referere til de spørgsmål, som oplægget til konferencen bad os forholde os til, kan jeg udtrykke dette syn på betydning sådan, at sproglig betydning ikke er lig med mental repræsentation, men er en vejviser fra en mental repræsentationstilstand til en anden.

Omvendt vil det så også sige, at mental repræsentation ikke er af sproglig karakter. Johnson-Laird's redegørelse (1983) for tænkning baseret på 'mentale modeller' viser, hvordan det kognitive apparat kan repræsentere omverdenstilstande og relatere dem til hinanden uden brug af logiske ud-

tryk og slutningsregler. I nærværende sammenhæng kan denne redegørelse bruges til at illustrere, hvordan den information om verden, som et sprogligt udtryk kan *formidle*, ikke selv behøver at være repræsenteret i sproglig form. Sproglig betydning er en form for 'know-how', et aspekt af en *praksis*, som imidlertid særlig egnet til at ændre modtagerens *teori* om, hvad der er tilfældet.

I omtalen af det, der står i modsætning til det praktiske grundlag, optræder flere termer. 'Bevidsthedsindhold' og 'teori' er et par af dem; 'viden', 'repræsentationer', 'information' og 'belief' vil også optræde. Når den kluntede betegnelse 'kognitivt indhold' er blevet brugt som fællesnævner i overskriften til dette afsnit, er det fordi alle disse ord som det konstitutive fælles element har at der er tale om en forestilling, der på en eller anden måde er indoptaget eller registreret i det kognitive system. Det klareste tilfælde er, når indholdet er bevidst; men eftersom viden godt kan være indgået i systemet uden til enhver tid at være bevidst, vil bevidsthed være for snævert som modsætning til praktisk grundlag.

Kognitivt indhold – en bivirkning?

En af grundene til at problemstillingen om det forudsatte har bevaret sin aktualitet er at det er almindeligt at tage udgangspunkt i de eksplicite repræsentationer som typetilfældet, når man snakker om faktorer der spiller ind i kommunikation og kognition; et oplagt eksempel er kunstig intelligens-forskningen, som er baseret på hvad Newell og Simon døbte 'the physical symbol hypothesis', gående ud på at kognition bestod i manipulation af symboler, som skulle være fysisk repræsenteret i systemet i en eller anden form. Mental aktiviteter er for denne betragtning lig med *informationsbehandling*: systemets substans er informationer, og processerne består i at udføre operationer der ændrer, forøger eller sletter information.

Som modstykke hertil kunne man opstille den hypotese, at eksplicit repræsentation af 'belief' kan opfattes som et underordnet led i et system, hvis drivkraft er *praksis*. I stedet for at betragte en 'repræsentationstilstand' som noget givet, der så kan relateres til forskellige forhold udenfor sig selv, er det måske rigtigere at betragte kognitivt indhold som et følgefænomen, der kun kan forstås i relation til den praksis, de skal hjælpe til at fungere. Videnskab er et særtilfælde, nemlig en form for praksis som går ud på at skabe repræsentationer – hvilket kan forklare videnskabsmændenes tilbøjelighed til at give repræsentationerne selvstændig status i forhold til praksis.

Generelt er det sådan, at bevidsthedens søgelys rettes mod et sted bestemt af den praksis, vi er engageret i, og verden fremtræder som den ser ud i et perspektiv, der er bestemt af det sted, vi står. Et handlende subjekts bevidsthedstilstand kan derfor ikke forstås som en stak af 'beliefs', men som

et billede på radarskærmen bestemt af fartøjets kurs og position på det pågældende tidspunkt. De tidligere positioners nedslag i bevidsthedstilstanden haves på lager i et eller andet omfang; men stadig således, at adgangen til dem er styret af det praktiske perspektiv, der oprindeligt gjorde dem til kognitivt indhold. Og det betydningsbegreb, jeg antydede før, passer ind i billedet ved at placere betydning som noget der ikke i sig selv rummer repræsentationer, men er egnet til at modificere en situation (= et stadium i en fremadskridende praksis), herunder de repræsentationer af omverden, som modtageren har på det pågældende tidspunkt.

Samspelet mellem teori og praksis i hverdagen

Når kognitivt indhold ses som bestemt af praksis, rejser der sig nogle spørgsmål om, hvordan interaktionen mellem de to instanser foregår. Et af de forhold, der kan motivere en nærmere overvejelse, er at de der anerkender distinktionen mellem kognitivt indhold og praktisk grundlag, er tilbøjelige til at understrege den skarpe opdeling mellem de to sfærer, således at et givet faktum enten kan have status af praktisk grundlag eller af explicit 'belief' – enten det ene eller det andet. Når det kan fremstå på denne måde, er det ikke nødvendigvis fordi dette er den teori, der fremføres – men fordi det hyppigst har været sådan at man for overhovedet at få plads til forestillingen om det ikke-eksplicite har måttet gøre meget ud af at bevise, hvor stor forskellen er. En almindelig forestilling er en model hvor omverdenstilstande enten kan stige *op* i den eksplicit repræsenterede omverdensbevidsthed eller *ned* i det ubevidste praktiske grundlag.

Problemet med denne betragtning, i det øjeblik man ophøjer den til en egentlig antagelse, er at den fører til en radikal adskillelse mellem teori og praksis i hverdagen: enten kan man vide noget, eller også kan man handle ud fra det – men ikke begge dele. Det ikke synderlig overraskende alternativ, som jeg mener der kan være grund til at gå lidt videre med, er at det praktiske grundlag og de eksplicite repræsentationer er to forskellige forhold, man kan have til tilstande i verden; og enhver given tilstand kan for et handlende subjekt være det ene, det andet, eller *begge* dele (eller ingen af delene). Der er ifølge denne model tale om to delvis uafhængige systemer – som helst skulle arbejde nogenlunde gnidningsfrit sammen i det velfungerende subjekt.

Men hvis informationstilstand og praktisk grundlag normalt må høre sammen, kan man så spørge hvorfor det i grunden er nødvendigt at operere med to adskilte systemer som i princippet kan overlappes eller køre hver for sig. Er det ikke bedre helt at integrere bevidsthedsindholdet med praksis, sådan at der kun findes ét system, med bevidstheden som veldresseret tjener for praksis?

Man kan her anekdotisk henvise til situationer hvor subjektets normale

funktionsduelighed er blevet problematisk, evt. p.gr. af fuldskab. I sådanne situationer er det ikke ukendt, hvordan subjektet iværksætter en praksis i situationer, der er helt uegnede. En af de situationer, jeg husker fra 'The Great Gatsby' er en beruset gæst, der smadrer bilen umiddelbart efter starten og fortumlet prøver at starte igen. En anden gæst påpeger at det ene forhjul er faldet af, hvortil den uheldige chauffør svarer 'no harm in trying' og prøver igen.

Det relevante forhold er her bilens køredygtighed, som forudsættes når man iværksætter den praksis at køre bil. Når manden sætter sig ind og starter er det rimeligt at sige præcis hvad der typisk siges om det forudsatte – nemlig at køredygtigheden ikke optager plads i det kognitive system, men bare tages for givet. Samtidig har manden imidlertid modtaget (og kvitteret for) oplysningen om at bilen savner en essentiel forudsætning for at kunne køre. Men denne oplysning kunne så at sige ikke nå ind til det sted, hvor mandens praksis iværsettes.

Hvis vi ikke forestiller os en skelnen mellem to omverdensrelationer, således at bilens køredygtighed kan være praktisk grundlag *samtidig* med den er en oplysning, man forholder sig til, er det svært at se hvordan man skal karakterisere denne situation; det naturlige synes at være at sige at manden har mistet en evne til *koordination*. Hvis vi opfatter det praktiske grundlag som noget der opererer helt uden kognitiv bearbejdning af omverdenen, opfatter vi chaufføren i dette eksempel som normaltilfældet. Det vil være mere naturligt at sige, at et velfungerende subjekt bruger sine kognitive evner til at afsøge terrænet inden han handler. En omverden af en bestemt karakter vil derfor være indbygget i subjektet dels som noget der forudsættes af et repertoire af *handlemuligheder*, dels som et billede man har af, hvordan verden faktisk *er*. Når denne dobbelthed undertiden overses, er det måske fordi man typisk har en ret lav grad af *bevidsthed* om de omverdensrepræsentationer, der opstår som resultat af den løbende afprøvning af, om det praktiske grundlag ser ud til at være i orden. En høj grad af bevidsthed vil først opstå når det praktiske grundlag på overraskende måde *svigter*.

Et eksempel hvor den dobbelte organisering bliver synlig hos normalt fungerende er i tilfælde af dødsfald, hvor de efterladte i begyndelsen bliver ved med at iværksætte velkendte fælles rutiner, men så pludselig bliver klar over, at vedkommende ikke er der mere. Nå nej, jeg glemte... siger de. Men de glemte ikke i den forstand at dødsfaldet var røget ud af informationstilstanden. Der er tale om at det som grundlag for den *praksis*, der er tale om, hører hjemme et andet sted i systemet end den *information*, man råder over; og 'sorgarbejdet' består delvis i at revidere hele tilværelsens praktiske grundlag, med alle de følelser der er investeret i de forskellige dele af ens praksis, ud fra tabets realitet.

Det moment af overlap mellem kognitivt indhold og praktisk grundlag, som er postuleret som typisk for velfungerende praksis, genfinder vi hos

Freud i forholdet mellem lystprincippet og realitetsprincippet. Når drifterne støder imod virkeligheden, står subjektet overfor et dilemma, som nødvendiggør en formidling ved jegets mellemkomst. I det øjeblik personen ikke længere kan orientere sig ud fra en omverdensbevidsthed, går jeget i opløsning igen, hvad der f.eks. kan ske ved skizofreni.

En del af virkelighedsopfattelsen afhænger af den gensidige tilskrivning af indre erfaringer – vi har ingen direkte adgang til den andens indre erfaringer og må derfor forstå andre ved at antage at deres sjæleliv opleves omtrent som vi oplever vort eget. Her opstår spørgsmålet om hvorvidt de indre tilstande, som vi bruger til at forstå andre med, nu også svarer til de andres oplevelser. Dette kan som nævnt ikke kontrolleres direkte, kun indirekte ved at sammenholde vurderingen af indre tilstande med hele situationsbilledet; og 'realitetstesten' er derfor ret krævende, men desto mere nødvendig at holde fast ved. Igen er det sådan at i sygelige tilfælde bortfalder dette element, hvilket her resulterer i ukontrollerede projektioner: den anden bliver losseplads for alt det man skal have projiceret ud af sit eget sjæleliv, uden hensyn til om det passer med et fornuftigt *billede* af den anden (cf. Main 1975).

Det, der er argumenteret for her, er kun nødvendigheden af en minimal dobbeltorganisering; men det mest rimelige vil være at antage, at overlappet er større end det minimale. Når man omgås andre mennesker, vil der være en mængde ting man rent faktisk ved om dem, som falder sammen med de ting der indgår som del af ens praksis sammen med dem. Det er ikke automatisk sådan, at viden om den anden ryger ud af det kognitive system, i samme øjeblik det bliver grundlag for en tilvant praksis. Men som Max Frisch's forfatterskab illustrerer, er det vigtigt at billederne af den anden ikke får for stærk en position overfor den fælles praksis.

Den nødvendige dobbelthed i omverdensforholdet, der her er postuleret, vil i det følgende blive brugt som udgangspunkt for en analyse af 'gensidig viden' som forudsætning for kommunikation.

Gensidig viden: bundløs eller uproblematisk?

Man har altid vidst, at for at kommunikation skulle kunne finde sted måtte der foreligge en 'situation' der opfylder visse betingelser. Den naive version af dette krav opfatter situationen som en del af virkeligheden som sådan: A og B må tale samme sprog, kunne høre hinanden, vide hvad hinanden taler om osv. osv. Denne tankemodell passer til talemåden 'shared knowledge' – bemærk termen 'knowledge', som præsupponerer at der er tale om en korrekt indsigt i verden. Men ved nærmere eftersyn viste det sig, at aktørerne også måtte have en bevidsthed om *hinanden* – det nytter ikke at A og B begge opererer med den regel at 'hest' betyder hest, hvis ikke de begge opererer med at hinanden ved det – og så fremdeles. Denne gensidige serie af

antagelser kan i sidste instans opfattes som noget der gør de 'faktiske' forhold irrelevante: hvad gør det, at der ikke findes nogen konge af Frankrig, hvis begge parter har en i deres verdensbillede og ved det om hinanden?

Det ræsonnement, som begynder med at påpege at A skal vide noget om B og omvendt, viste sig ved nærmere eftersyn at være bundløst. Lewis (1969) har opstillet en definition af begrebet *konvention* baseret netop på denne principielt bundløse serie af gensidige antagelser; konventioner bæres netop af gensidige antagelser snarere end af naturlove. En konvention kan naturligvis være af sproglig karakter; men konventioner kan opstå når som helst der er tale om koordinationsproblemer. Der skal to til at spille badminton, så hvis A og B har en aftale vil A kun komme hvis han venter at B gør det og det er kun rimeligt hvis B venter at A gør det, og det må A derfor regne med (osv.). Når det lader sig gøre at etablere en *aftale* om at spille badminton, er det fordi man gensidigt ved at 'hinanden' kommer, med den principielt bundløse serie af antagelser dette implicerer – hvilket har status af konvention. Lewis og mange senere understreger at bundløsheden er harmløs eftersom det ikke kræves, at man aktivt nærer disse uendelig mange antagelser. Udgangspunktet for den opfattelse, der vil blive argumenteret for her, er at den kommunikative gensidighed (som beskrevet af Poulsen 1980, 1982) i idealtilfældet er 'praktisk grundlag' snarere end bevidsthedsindhold – ligesom antagelsen om at jorden er fast.

Der er imidlertid mange facetter i denne sag. På det mest fundamentale niveau må det gælde, at selve gensidighedsrelationen i menneskelivet må foreligge som praktisk grundlag for at leve i det hele taget, hvis et subjekt er i stand til at handle adækvat i forhold til menneskelige sammenhænge, jf. Poulsen 1982. Der er grund til at tro, at man først kan erkende eller rettere opbygge sit eget selv ved at opleve hvordan omsorgspersoner giver respons på ens udfoldelse – og det at man opretter en kategori af 'egne oplevelser' derfor finder sted samtidig med, at man lærer at tilskrive den anden oplevelser af samme slags som dem man selv har. Dvs. at selve det at opleve tilværelsen som del af et vekselspil med folk, der har det ligesom en selv er praktisk grundlag fra et meget tidligt stadium. Hvis ikke dette når at blive en uproblematisk antagelse for subjektet, vil det blive hvad man en overgang kaldte 'samspilsramt': det vil ikke være i stand til at udfylde rollen som med-subjekt tilfredsstillende for sig selv og andre. Hvis den fundamentale gensidighed er noget, man hele tiden tvivler på og derfor må verificere, er der noget galt; her vil den dobbelthed, som der er argumenteret for, ikke forekomme i idealtilfældet.

Men den gensidighed, der indgår som forudsætning for kommunikation, er noget mere end den almene overtagelse af rollen som med-subjekt. Der må skelnes mellem gensidigheden som måde at forholde sig til kommunikation og specifikationen af, hvori det gensidigt gyldige grundlag for kommunikationen *består*. Gensidigheden er en ramme, der hele tiden skal fyldes med et konkret indhold, og specifikationen af, hvad dette grundlag til en-

hver tid er, vil typisk være noget, der har status af kognitivt indhold. Sondringen mellem den fundamentale gensidighed og det indhold, man gensidigt går ud fra, bliver synlig derved, at ikke alle der lykkeligt har erhvervet selve gensidigheden som norm har samme evne til at danne sig korrekte repræsentationer af situationen. Småbørns vane med at forudsætte deres egen verden bekendt har ikke noget at gøre med deres større eller mindre grad af vellykket gensidighed – selve det at de som en selvfølge regner med, at den anden ser det hele på samme måde som de selv er jo i og for sig en rørende tillid til gensidigheden som princip: den anden forstår nok alt det jeg forstår! Men det at gensidigheden som sådan er på plads er ikke nok til at barnet har et effektivt praktisk grundlag for kommunikation: der kræves at *indholdet* af situationen som gensidigt grundlag bliver specificeret mere adækvat ud fra komplicerede færdigheder i at skifte perspektiv m.m. Og det er, som man ved, ikke noget der lykkes lige godt for alle, selv i voksen alder. Her er det et spørgsmål om den kognitive afsøgning af terrænet, der skal forbinde sig med den grundlæggende gensidighed.

Hermed er vi tilbage på et sted, hvor samspillet mellem teori og praktisk grundlag bliver relevant. Hvis grundlag for praksis principielt hævdes at være ubevidst, uden overhovedet at være del af vores billede af verden, ville vi som nævnt ovenfor ende i den konsekvens at vi i normaltillfældet handler i blinde: vi kommunikerer i *tillid* til at forståelsesgrundlaget er i orden uden at have nogen som helst *teori* om, at dette er tilfældet.

Jeg mener, i konsekvens af det forhold mellem teori og praksis der blev talt for før, at der som normalsituation må foreligge et minimalt *overlap* mellem praktisk grundlag og repræsentationstilstand. Men antagelsen om, at der foreligger et naturligt samarbejde mellem kognitivt indhold og praktisk grundlag rejser et særligt problem i forbindelse med den gensidige viden, fordi den i princippet kunne vises at være bundløs. Det er derfor nødvendigt at spørge, hvordan subjektet bærer sig ad med at checke om kommunikationssituationen nu er i orden uden at komme ind i en uendelig løkke.

Igen er der flere etager i problemet. Som grundlæggende karakteristik af det nødvendige minimale overlap kunne man forestille sig, at man klassificerer situationen som værende egnet eller uegnet til at udføre en påtænkt handling. Heri ligger, at ens teori om situationen er uden anden indre struktur end selve det binære valg. Der er ingen 'stykvise' karakteristik, ingen serie af *propositioner* om situationens karakter, kun nok til at give grønt eller rødt lys for en relevant praksis. Hvis man skulle kontrollere det nødvendige praktiske grundlag for at køre bil punkt for punkt, kunne man godt bruge en hel del tid og energi på det, og så omstændeligt går det normalt fungerende subjekt naturligvis ikke til værks; men i modsætning til Gatsbys gæst vil man være i stand til at træffe en afgørelse af, om det praktiske grundlag ser ud til at være i orden eller ej, baseret på en generel bedømmelse af situationen.

Forestillingen om en sådan 'ja-eller-nej' bevidsthed gør det muligt at forestille sig en situationsrepræsentation, der undgår det bundløse, slet og ret fordi man ikke går ind i den 'punkt-for-punkt'-bedømmelse, som *ville* være bundløs. I det uproblematisk tilfælde, hvor det drejer sig om en kendt type kommunikation mellem deltagere, der kender hinanden, er det nærliggende at antage, at vurderingen som beskrevet ovenfor simpelt hen består i at genkende situationen som en, der tillader eller ikke tillader den påtænkte slags kommunikation. Man kunne forestille sig, at situationsbilledet er repræsenteret i det kognitive system ved en neural netværksstruktur af den art som konnektionismen har lanceret i forbindelse med mønstergenkendelse. Ligesom man kan genkende en giraf, kan man genkende 'snakke-om-vejret'-situationer og 'snakke-om-fru-Petersens-herrebekendtskaber'-situationer osv. og tilpasse sine handlinger til de muligheder der foreligger.

Det probabilistiske i en sådan mønstergenkendelse tillader, at man kan nøjes med at registrere et udpluk af elementerne i situationen og lade det være nok til at bestemme bedømmelsens resultat som ja eller nej. Blandt de elementer, der indgår som udslagsgivende for denne bedømmelse, er der typisk nogle som går ind i A's og B's gensidige antagelser; men dette er uproblematisk, fordi der er tale om udpluk og ikke om en principielt total dækning af alle relevante omstændigheder. Bundløsheden bliver uproblematisk, *ikke* fordi man over en bank kan sige at gensidig viden slet ikke indgår i det kognitive system – men fordi den gensidige viden *ligesom al anden empirisk viden* er 'default'-baseret. Bundløshed er ikke et særligt privilegium for gensidig viden. Det er generelt kun muligt overhovedet at nå til en konklusion angående et empirisk forhold ved at have en klausul, der tillader på et eller andet stadium af bedømmelsesprocessen at tilføje 'alt andet lige' (cf. Hadley 1989:127).

Inden vi går videre med de mindre indarbejdede situationer er det her nødvendigt at tage stilling til en måde at beskrive problemet på, som især passer på de mere ukomplicerede tilfælde.

Manifesthed overfor gensidig viden

Relevanteorien (cf. Sperber & Wilson 1986) afviser begrebet gensidig viden med henvisning til bundløsheden og erstatter den med 'gensidig manifesthed'. Begrebet manifesthed afskaffer bundløsheden ved at lægge informationen ud i omverdenen, nærmere bestemt det som kaldes den 'kognitive situation' ('cognitive environment'), bestående af al den information der er *tilgængelig* for et subjekt. En 'gensidig kognitiv situation' har man, når der foreligger en kognitiv situation som inkluderer viden om, hvem der er *fælles* om denne situation. Bundløsheden opstår så udenfor bevidstheden: hvis tilstand X er gensidigt manifest (dvs. umiddelbart tilgængelig for A og B),

så er det også gensidigt manifest, at X er gensidigt manifest osv. – uden at nogen behøver faktisk at spekulere på det. Manifesthed er en egenskab ved antagelser uanset om disse antagelser faktisk er indgået i systemet eller ej – og derfor kan manifesthed som egenskab ved en uendelig serie antagelser ikke være et problem for det kognitive apparat.

Begrebet manifesthed har flere funktioner i relevansteorien. Én funktion, hvor begrebet er velmotiveret, er som alternativ til den opfattelse, hvor kommunikation kun ses som mulig på basis af oplysninger, som allerede er registreret i begge kommunikationsparters bevidsthed. Et eksempel er at A kan referere til en kirke i landskabet, uanset om B har set den eller ej – forudsat han kan se den, hvis han kikker efter. Denne funktion, som undertiden kaldes 'akkomodation', hvorved samtalepartnerne reviderer deres situationsbillede for at kunne fortolke en ytring, passer godt til en forestilling om at kommunikation finder sted ikke bare ud fra kendt information, men også ud fra information som er *til rådighed*.

Men selvom manifesthed således er nødvendig som korrektion af det strenge krav om *viden* som forudsætning for kommunikation, er det ikke indlysende at det kan løse alle problemer i forbindelse med gensidig viden. Begrebet er bestikkende, bl.a. fordi ordet 'manifest' svarer til oplevelsen af den uproblematisk situation, hvor det som en selvfølge 'bare er sådan', og hele svikmøllen er overflødig. Men som nævnt dækker begrebet faktisk alt hvad der er *tilgængeligt*, uanset hvor lidet *manifest* det måtte være. Det ræsonnement, som erstatter den bundløse viden med bundløs gensidig manifesthed (hvis X er gensidigt manifest, er det gensidigt manifest at det er gensidigt manifest osv.) siges at involvere, at *graden* af manifesthed falder asymptotisk mod nul. Og grænsen mellem det meget lidt manifeste og det utilgængelige siges at være umarkeret («Relevance», s.45). Denne udtynding i forhold til begrebets *tilsyneladende* indhold er væsentlig: Manifesthed lyder som om det kun omfatter det indiskutable, men faktisk gælder det alt hvad man *i princippet* kan regne ud.

Hvis vi med udgangspunkt heri ser på, hvad manifesthed *egentlig* erstatter gensidig viden med, er det kun en meget vag almen karakteristik af kommunikationens grundlag, nl. at alt tilgængeligt kan bruges – og så må det kognitive apparat ellers sørge for at tilgængeligheden bliver udnyttet. Dette princip siges næppe andet end at akkomodation findes og det er svært at sætte præcise grænser for dens evne til at redde kommunikation fra at mislykkes.

Det, der her går tabt, er forbundet med hele den centrale mangel i relevansteorien, nemlig dens omfortolkning af praksis til information. Det er rigtigt, at fordringen om gensidig viden i stærk form er en misforståelse; men det er forkert at gensidighed kan reduceres til et spørgsmål om en fælles, tilgængelig pulje af *information* (det, der kaldes den fælles kognitive situation). Grunden til at denne løsning kan tage sig plausibel ud, er noget der minder om et taskespillertrick, men som i virkeligheden er et resultat

af selve den intellektualistiske grundholdning i relevansteorien. Det snedige består i, at den kognitive situation defineres på en sådan måde, at begrebet slår dele af *verden* (den endnu usete kirke, f.eks.) sammen med antagelser om verden. Dette at manifesthedsbegrebet negligerer forskellen mellem ydre og indre tilstande med henvisning til at begge dele er potentielle kilder til information, giver sig udslag i en betydelig forvirring i diskussionen omkring relevansteorien i 'Behavioral and Brain Sciences 10 (1987) om, hvad der egentlig fortjener navn af gensidig viden, og hvad der kan reduceres til manifesthed; Sperber og Wilson accepterer bl.a. beskrivelsen fra Clark og Marshall (1981) af, hvad gensidig viden går ud på, men påstår at den i virkeligheden bare må opfattes som en beskrivelse af en fælles kognitiv situation. Når Sperber og Wilson kan erstatte 'viden' med 'environment', er det fordi deres forestilling om 'environment' (= kognitiv situation) omfatter både det indre (kognitivt indhold) og det ydre (det som det kognitive indhold handler om).

Grunden til at dette er problematisk, er at dele af verden kan være fælles på måder, som antagelser om verden ikke kan. Eksemplet med telefonen, der ringer i et rum hvor A og B er til stede, giver en manifesthed, som er indlysende, hvis begge ved om hinanden at deres hørelse er normal: her er det gensidigt manifest, at telefonen ringer, det er gensidigt manifest, at det er gensidigt manifest at telefonen ringer osv. Men deltageres indre tilstande kan aldrig blive manifesterede i denne forstand. Sperber og Wilson taler da også om '*assumptions about what is mutually manifest*' (ligeledes s.45; min fremhævelse); men sådanne 'antagelser' er ikke gensidigt manifesterede, men del af den serie, som deltagerne i kommunikationen hver for sig kan gøre sig om hinanden.

Hvad dette betyder er at manifesthedsbegrebet, skønt det er værdifuldt som svækkelse af det for stærke krav om gensidig viden, er upræcist ved at postulere, at gensidighed omkring en informationspulje kan rumme alt hvad der er nødvendigt til at karakterisere gensidighed som forudsætning for kommunikation. Elementet af gensidighed i kommunikationen bliver herved slået i hartkorn med den fysiske omverden, som noget der i en eller anden uproblematiske forstand 'bare er der'.

Hvordan skal man nu opfatte denne position i lyset af hvad der indledningsvis er sagt om kommunikation? Sagt i al korthed: som bud på det element der mangler, kunne man foreslå begrebet om det praktiske grundlag. Den uproblematiske situation, hvor gensidigheden bare er der ligesom kirkerne og de ringende telefoner, er de tilfælde hvor der er overensstemmelse mellem deltageres praktiske grundlag og situationen. Begge parter iværksætter kun kommunikation, som er muliggjort af situationen, og det nødvendige fællesskab er der derfor en realitet.

Men hvorfor en denne analyse bedre end blot at sige, at den nødvendige information er gensidigt manifest? Forskellen er svær at få øje på i dette uproblematiske tilfælde, hvor begge analyser henviser til *grundlaget* for

kommunikationen som det afgørende, snarere end en sum af *viden*. Det afgørende moment ligger imidlertid i forskellen mellem et udgangspunkt i *praksis* overfor et udgangspunkt i tilgængelig *information*. Det er den vellykkede gensidige *praksis*, der er det essentielle – ikke skøn over hvori den gensidigt manifesterede information består. Et eksempel kan illustrere forskellen. En slægtning af mig var engang på besøg i Amerika, da en fremmed kom hen og stillede et spørgsmål på langsomt og velartikuleret dansk, som han besvarede på samme måde. Den anden gik så over til den gruppe mennesker han var sammen med og sagde: der kan I se, bare man taler tydeligt, kan de godt forstå det!

At den fremmede kunne spørge på dansk med udsigt til succes var på ingen måde manifest, heller ikke i den udvandede betydning som ordet har i relevansteorien; nu var det bare sådan, at der var overensstemmelse mellem det praktiske grundlag for den andens ytring og den faktiske situation, og det er det, som er det afgørende – *også* i de tilfælde, hvor ordet manifest passer bedre end her.

De komplicerede tilfælde

Men der findes andre typer kommunikation end de uproblematisk. Hvordan fungerer forudsætningerne om gensidighed her?

Et eksempel på hvordan det praktiske grundlag for kommunikation ikke behøver at være selvfølgelig findes i et eksperiment beskrevet af Clark og Wilkes-Gibbs (1986). Eksperimentets interessemoment var verbal reference, som typisk var beskrevet som noget der kun forudsatte en bestemt omverden (den naive antagelse, jf. ovenfor): at der skulle findes en genstand at referere til. Eksperimentets forløb viste utvetydigt at arbejdet med at gøre referenten til en del af 'mutual knowledge' var afgørende i kommunikationen. Og her var 'manifestness' i betydningen 'tilgængelighed' tydeligvis ikke nok.

Deltagerne sad på hver sin side af en skærm og skulle arrangere nogle figurer i samme orden, og arbejdet med at bringe referencen i stand var derfor det centrale problem, der skulle løses. Forfatterne viser, hvordan feedback-signaler er helt vitale og dokumenterer, at samtalen ikke kan komme videre, før A har identificeret referenten for B og både A og B har *kontrolleret* denne enighed. På denne baggrund hævder forfatterne at reference er en *fælles* handling mellem afsender og modtager, og at de objektive egenskaber som referenterne har er underordnet i forhold til den gensidige viden om genstandene.

I forhold til reference som den her er beskrevet er 'mutual knowledge' (A ved det – B ved det – A ved at B ved det – B ved at A ved det) nødvendig for at kommunikationen kan fortsætte. Nok er denne kommunikation kunstig, men ikke mere kunstig end at alle der har prøvet at udføre en handling efter

telefon-instruks kender til det. Her er der ikke tale om at noget går *galt*, hvad man ellers typisk beskriver som forudsætningen for at man bliver bevidst om kommunikationens forudsætninger – alt fungerer (i eksperimentet endda temmelig effektivt) på de præmisser der nu engang er. Det der er tilfældet er blot at forudsætningerne ikke er *selvfølgelig* opfyldte, som i idealsituationen – men det kan ikke betragtes som en kikser, men som noget der i høj grad er en del af den kommunikative hverdag.

Clark (1989) karakteriserer ud fra dette eksempel gensidig viden på følgende måde: Man kan referere til en genstand ud fra forudsætningen *p* hvis det gælder at

- (1) A knows that *p* and (2)
- (2) B knows that *p* and (1)

Men hvis det skrives ud, bevares uendeligheden, fordi de to sætninger referer til hinanden: hvis det skal forstås som eksplicit repræsenterede dele af deres viden, er den uendelig. På den anden side er referencens identitet på ingen måde manifest. Hvad gør vi så?

Som sagt var en vigtig indsigt som manifesthedsbegrebet udtrykker, at det at der foreligger noget man kan *komme* til bevidsthed om kan være tilstrækkeligt, uanset om det faktisk er indgået som antagelse i det kognitive apparat. Det gjaldt som forudsætning for den umiddelbare situationsgenkendelse i det uproblematisk tilfælde; og med en tilføjelse kan det også bruges i forbindelse med de andre. Tilføjelsen vedrører et aspekt af den gensidighed, der ovenfor blev betragtet som grundlæggende for al kommunikativ praksis. Antagelse (3) kan opfattes som del af det praktiske grundlag for al kommunikation:

- (3) Enhver meddelelse finder sted ud fra forudsætningen om (a) at parterne er i stand til at danne sig repræsentationer af tilstande som er indenfor rækkevidde af deres kognitive apparat og (b) at for at få dette til at ske er det tilstrækkeligt at henlede *opmærksomheden* på denne tilstand.

Antagelse (3) indgår som forudsætning for det meningsfulde i at henvende sig til modtageren overhovedet – hvad nytter det at fortælle ham noget, hvis ikke han (a) *kan* og (b) *vil* opbygge et billede af hvad man fortæller? Hvis et praktisk grundlag er problematisk kan antagelse (3) bruges til at *bygge* en situation, der kan fungere som praktisk grundlag – og det er det, der sker i eksperimentet. A starter med at lokalisere en referent og finde et sprogligt udtryk til den (Ap); og han bestræber sig på at etablere den situation, hvor også B kender referenten (Bp) – men det er nødvendigt, at han selv er sikker på at denne situation er opnået, før han går videre (ABp); og i og med at B kender referenten, kender han den også som A's referent

(BAp). Feedbacksystemet synes at lade dette andet niveau være tilstrækkeligt – der er ikke tegn på, at B vil være sikker på, at A har fundet ud af at B ved hvilken referent der er tale om – men det kunne sikkert opstå, hvis A tøvede for længe.

På denne måde bevares den bundløshed, som reelt hører med, på en anden måde end i manifesthedsbegrebet, hvor den lå i omgivelserne snarere end i bevidstheden. I dette billede ligger den bundløse serie antagelser som en mulig måde at checke potentielle *problemer* i kommunikationssituationen på. Spiralen aftegner sig som en vej, A og B kan vandre ad hvis det bliver nødvendigt – en uendelighed af den art som hører sammen med en rekursiv *procedure*, dvs. en form for *praksis*: hver gang noget er blevet en bevidsthedstilstand, kan bevidstheden rettes imod den igen i næste omgang og så fremdeles (indtil man taber overblikket). Udgangspunktet for gensidig viden er altid et forhold i situationen, som skal være opfyldt (p) – og den kontrolprocedure, som fører til en længere og længere stribe af gensidige antagelser *starter* nødvendigvis med p og går videre et lag ad gangen. Man kan ikke rette bevidstheden mod spørgsmålet om A ved at p, uden først at være bevidst om p; man kan ikke rette bevidstheden mod spørgsmålet om B ved at A ved at p, før man er opmærksom på spørgsmålet om A ved at p (osv.). Nedstigningen er ifølge sagens natur trinvis; heller ikke i poker opstår spørgsmålet om dobbelt bluff uden at man først har opstillet muligheden af simpel bluff.

Det uproblematisk tilfælde blev beskrevet som en mønstergenkendelse svarende til dem, der beskrives ved parallelprocessering i neutrale netværk. Det er nærliggende, ud fra den beskrivelse, der er givet ovenfor, at opfatte den proces, som foregår i de problematiske tilfælde, som et eksempel på *seriel* processering. Når kontrollen af, om det praktiske grundlag er i orden, resulterer i at man opfatter grundlaget som *problematiske*, er den *stykvise* bearbejdning nødvendig; og ligesom man i princippet kunne fortsætte i det uendelige med en stadig mere detaljeret undersøgelse af fysiske omstændigheder, kan man i princippet forestille sig en uendelig kontrol af gensidigheden omkring kommunikationen.

Den analyse, der her er foreslået, har altså *både* plads til situationer, hvor der foreligger en umiddelbar situationsvurdering uden at der behøver at indgå nogen gensidige antagelser i det kognitive apparat – og til de tilfælde, hvor det kognitive apparat eksplicit forholder sig til gensidigheden, og talerne på basis af træk ved det praktiske grundlag for kommunikation opbygger en egentlig gensidig *viden* som forudsætning for at fortsætte kommunikationen.

I de komplicerede tilfælde er det lettere at se, hvad manifesthedsbegrebet ikke får med. Manifesthedsbegrebet rejser kun spørgsmålet om, hvorvidt den relevante information er (gensidigt) tilgængelig eller ej; og ud fra dette spørgsmål er der intet særligt at sige om dette forsøg. Ligesom i tilfældet med den usete kirke må man i det beskrevne forsøg sige, at referenten var

gensidigt manifest i den udvandede betydning, hvor manifesthed gælder hele skalaen ned til det utilgængelige (her er netop et af de tilfælde, hvor ordet 'manifest' passer dårligt, fordi det suggererer mere end det faktisk betyder hos Sperber og Wilson). Forsøgsdesignet hos Clark og Wilkes-Gibbs sikrede, at referenceforholdene blev *problematisk*e, men ikke *umulige* – og netop fordi de blev problematiske, skete der det interessante at den ureflekterede kommunikation, som kan betragtes som idealtilfældet, blev erstattet af noget andet, nemlig en bevidst opbygning af gensidig viden. Manifesthedsbegrebet *benægter* ikke dette, men har ikke noget at sige om denne situation – og kan derfor heller ikke overflødiggøre begrebet om gensidig viden.

Den analyse af gensidig viden som kommunikationsgrundlag, der gives her, har to centrale momenter. Det ene består i overlappet mellem praktisk grundlag og kognition: kognitionen ses som tjener for praksis. Det andet består i en skelen mellem to former for kognitiv bearbejdning af situationen: det uproblematisk tilfælde, bestående i at man konstaterer generel (u)overensstemmelse med grundlaget for en påtænkt praksis; og det komplicerede, hvor man stykvis kontrollerer situationens bæredygtighed. I det første tilfælde forsvinder bundløsheden som problem, fordi den generelle situationsbedømmelse er probabilistisk og derfor ikke forholder sig til alle de principielt nødvendige forudsætninger; i det andet tilfælde forsvinder bundløsheden som problem, fordi den er et træk ved en procedure snarere end ved en sum af viden, man samlet forholder sig til. I begge tilfælde er gensidigheden som viden snævert forbundet med den *praksis*, den skal tjene, i stedet for at være anskuet som en sum af antagelser, der foreligger for subjektet, potentielt eller aktuelt.

Tre aktuelle faldgruber

Det billede, der her er blevet skitseret af forholdet mellem det praktiske grundlag og kommunikation, vil jeg sluttelig bruge som udgangspunkt for en polemik imod nogle aktuelle synspunkter. Manglerne ved dem består (i brutal forkortelse) i at de savner en tilfredsstillende plads til hhv. praksis, til virkeligheden og til kognitivt indhold. Polemikken foregiver ikke at dokumentere *rigtigheden* af det synspunkt, der forsvarer her, kun at antyde hvor manglerne i de angrebne synspunkter ligger, set fra denne artikels synspunkt.

Den forskningstradition der beskæftiger sig med sprogopfattelse ud fra problemstillingen kunstig intelligens (AI) er utilstrækkelig ved at mangle det praktiske grundlag, af den simple grund at en datamat ikke har nogen praksis. Dvs. at den orientering ud fra en verden som har bestemte træk (f.eks. en tyngdekraft af en bestemt styrke) som eksisterer for et menneske fordi den er grundlag for hvad vi plejer at *gøre*, kan en datamat ikke have.

Når vi planlægger en handling, f.eks. at tage et skridt, orienterer vi os, *i og med* at vi iværksætter denne handling, ud fra en række forhold – og denne orientering har derfor en status i forhold til menneskelig kognition som en datamat ikke kan simulere.

I det omfang, menneskets repræsentationstilstande er grundlæggende styret af praksis, vil en datamat derfor aldrig kunne manipulere repræsentationer ud fra samme principper som et menneske. Denne forskel er af en lidt anden art end den, som vedrører spørgsmålet om hvorvidt en datamat overhovedet kan siges at have repræsentationer (fordi den ikke selv ved hvad de forestiller, cf. diskussionen omkring 'stærk' og 'svag' kunstig intelligens i forbindelse med Searle 1980), men forekommer mig lige så fundamental.

En anden strømning, som står i modsætning til det billede, jeg har skitseret her, er den radikale post-wittgensteinske pragmatisme, som Rorty er den fremmeste talsmand for (og som minder om en position, som en af kognitionsforskningens pionerer, cf. Winograd og Flores 1986 har gjort gældende). Denne opfattelse drager selve muligheden for at etablere pålidelige repræsentationer i tvivl: tanken om at der findes en omverden, som man danner sig viden om, er en platonistisk hypostasering af momenter i den sociale praksis; den sociale praksis i sig selv er det eneste vi har adgang til.

Den radikale pragmatisme afskaffer tanken om virkeligheden som sådan. Den forestilling, at der findes en egentlig virkelighed adskilt fra vores repræsentationer af verden er holdbar, hævder Rorty, med et grundlæggende argument som vistnok oprindeligt stammer fra Hume: vi kan aldrig sammenligne er bevidsthedsindhold med noget der ligger udenfor bevidstheden. Derfor er vi spærret inde i en 'circle of beliefs': vores opfattelse af verden støtter sig på andre opfattelser, men kan aldrig gribe derudover til den 'virkelige' verden. Det intersubjektive univers, vi i fællesskab opstiller i den menneskelige handlingssfære, kan kun begribes indefra. Gensidigheden som 'Lebensraum' er sidste instans.

Tankegangen er blevet imødegået af mange, her på stedet f.eks. Jan Riis Flor (Flor 86). I denne sammenhæng kan adskillelsen mellem det praktiske grundlag og vores omverdensrepræsentationer bruges til at etablere en mulig angrebsvinkel. Som almindeligt anerkendt, bliver elementer i det praktiske grundlag pludselig bevidste, hvis der er noget galt. Hvis jorden pludselig giver efter under os, bliver vi klar over, at vi regnede med at den var fast. Dvs. at det er ikke kun via vores uverificerbare repræsentationer af verden, at vi drives til at opstille et begreb om 'verden' som noget udenfor os selv – det sker også ved at vores praktiske grundlag kan skrige, i bogstaveligste forstand. For at kunne etablere en funktionsduelig praksis må vi derfor indrette os på et grundlag, der svarer til den virkelige verden. Verden eksisterer derfor som den instans, der kan falsificere vores praktiske grundlag – hvilket *ikke* foregår indenfor rammerne af vores 'circle of beliefs'.

Når vi opstiller et begreb om en verden udenfor vores egen forestillingsverden, er det således fordi vi møder den som en *grænse for vores praksis* – der så kan fortsætte i det øjeblik der er bragt overensstemmelse mellem verden udenfor og vores praktiske grundlag. Dvs. at skønt gensidigheden er nødvendig som kritik af forsøg på at etablere en direkte relation mellem sproglige påstande og virkeligheden, uden om kommunikationsparterne, er den ikke ensbetydende med at vi kan *afskaffe* virkeligheden udenom. Man kan godt fjerne korrespondenteorien om betydning og bevare korrespondenteorien om sandhed. Nok kan sandhed kun etableres ved hjælp af konsensus; men hvis man ikke vil fjerne selve distinktionen mellem konsensus og sandhed, må det være i kraft af at der findes noget, som vore repræsentationer enten stemmer overens med eller ej, når vi bruger dem til at kontrollere vores praktiske grundlag (cf. også Fink 1988). At vores verdensbillede afhænger af vores praktiske erfaringer ville Rorty naturligvis selv tage til indtægt for sin pragmatisme; men han bruger det som argument for at afskaffe muligheden af at danne sig repræsentationer der kan beskrives som 'kort' over en uafhængig 'virkelighed'. Det er ikke altid klart, præcis hvor Rorty står (Flor 1986:213); men det virker som om han undertiden bruger sin korrekte påvisning af, at vi aldrig kan få en endegyldig *facitliste* til at påstå, at det ikke giver mening at tale om at opnå et *resultat*.

En tredje teoretisk position, som er relevant i denne forbindelse, er den gibsonske økologiske realisme, som opererer med at omverdensrelationer er direkte og fungerer uden at repræsentation overhovedet spiller nogen rolle, en tankegang som via situationssemantikken har vundet indpas i sprogvidenskaben, og som kan minde lidt om den manifesthed, der blev diskuteret ovenfor. Den information, der er relevant for den enkelte art, ligger frit tilgængelig og kan bare samles op. Når man er en grib, opdager man bare et ådsel – sådan er det, og mere er der ikke at sige.

I den terminologi, der er indført ovenfor, kunne man sige, at i et gibsonsk univers er der garanteret overensstemmelse mellem det praktiske grundlag og verden som medlemmer af en bestemt art ser den. Uanset hvor langt man kan hævde et sådant synspunkt, er der næppe grund til at tro, at det kan drives til at gælde hele menneskets omverdensforhold. Derimod kan man sige, at mennesket er indrettet til at *skaffe* sig omverdensrelationer, der fungerer med noget nær gibsonsk automatik. Hvis man lærer sig en bestemt praksis, består perfektion i denne praksis i at organismen reagerer på de relevante træk i verden med samme automatik, som hvis der var tale om instinkter – et eksempel er skiløberens knæbøjninger og afbalance-rede bevægelser osv. Men denne umiddelbarhed vil i menneskets tilfælde være noget man har erhvervet sig, evt. med bevidsthedens kluntede, men i det lange løb overordentlig effektive mellemkomst. Dvs. at Gibson ud fra dette synspunkt har ret i at hvis tingene fungerer 'gnidningsfrit', som man siger, så *er* der en helt uformidlet tilpasning mellem objektet og dets situation, uden mellemregninger.

Det er derimod ikke rigtigt, hvis man heraf slutter, at forholdet mellem tilstande i omverdenen og menneskers handlingsgrundlag er fundamentalt uproblematisk, eller at denne tilpasning gør det overflødigt overhovedet at operere med mellemregninger som en del af menneskets omverdensforhold. Menneskets udstyr rummer en evne til at danne sig en kvasi-natur ('second nature') som sikrer den bedst mulige overenstemmelse mellem omverdenen og menneskets udfoldelse, og gensidigheden som praktisk grundlag er en vital del heraf – der dog hele tiden skal holdes à jour med bevidsthedens hjælp.

REFERENCER

- CLARK, H.H. 1989. *Lectures at the Nordic Summer School on Semantics*, Särö, July 1989.
- CLARK, H.H. & D. WILKES-GIBBS. 1986. Referring as a Collaborative Process. *Cognition* 22, 3-39.
- FLOR, J.R. 1986. Lyset i vort lys. *Philosophia* 15, 3-4. 211-230.
- FINK, H. 1988. Kulturen og det ubetinget absolutte. I H. Hauge & H. Horstbøll (red.). *Kulturbegrebets kulturhistorie*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- GIBSON, J.J. 1966. *The Senses Considered as Perceptual Systems*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- HADLEY, R.F. 1989. A Default-Oriented Theory of Procedural Semantics. *Cognitive Science* 13, 107-137.
- HARDER, P. og A. POULSEN. 1980. *Hvad går vi ud fra?* København: Gyldendal.
- LEWIS, D. 1969. *Convention*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- MAIN, T. 1975. Some psychodynamics of large groups. I L. Kreeger 1975 (red.): *The Large Group – Dynamics & Therapy*. London: Constable, pp. 57-86.
- POULSEN, A. 1980. Perceptionens erkendelsesinteresse og det praktiske grundlag. I Harder og Poulsen 1980. 47-57.
- POULSEN, A. 1982. Conversation, iterative knowledge and intersubjectivity. *Psyke og Logos* 1982, 2. 365-76.
- RORTY, R. 1979. Transcendental arguments, self-reference, and pragmatism. In P. Bieri, R.-P. Horstmann & L. Krüger (eds.). *Transcendental Arguments and Science*. 77-103. Dordrecht: Reidel.
- RORTY, R. 1986. Demarkationsproblemet nok engang. *Philosophia* 15, 3-4. 190-210.
- SEARLE, J.R. 1980. Minds, brains and programs. *The Behavioral and Brain Sciences* 3, 111-169.
- SEARLE, J.R. 1983. *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SPERBER, D. & D. WILSON. 1986. *Relevance. Communication and Cognition*. Oxford: Basil Blackwell.
- SPERBER, D. & D. WILSON. 1987. 'Authors response'. *The behavioral and brain sciences* 10:4.
- WINOGRAD, T. 1976. Toward a procedural understanding of semantics. *Revue internationale de philosophie* 3:117-118. 260-303.
- WINOGRAD, T. & F. FLORES. 1986. *Understanding Computers and Cognition: A New Foundation for Design*. Norwood, New Jersey: Ablex.